

МАМОЯН
Сергій Чолосвич,
здобувач Запорізького національного
університету
Mamoyan.s84@gmail.com
(м. Київ)

ГРОШОВА РЕФОРМА 1895–1897 РОКІВ НА ТЕРЕНАХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ОЦІНКАХ О.Д. НЕЧВОЛОДОВА

Висвітлені оцінки грошової реформи 1895–1897 рр. як складової фінансових реформ в Російській імперії. Реформа передбачала запровадження в Російській імперії золотого монометалізму та вплинула на рівень девальвації паперових грошей, що неоднозначно було сприйняте в суспільстві. Зазначено, що саме ця реформа одержала найсуперечливіші оцінки у другій половині XIX – на початку XX ст. залежно від соціальної приналежності авторів. Метою даної наукової розвідки є аналіз праці генерала О.Д. Нечволодова «От разорения – к достатку», яка містить глибокі роздуми на предмет названої реформи і не втратила актуальності дотепер. Під час дослідження були використані методи порівняльного аналізу та історичної ретроспекції. Завдяки цим методам вдалося порівняти рівень оцінок грошової реформи у працях авторів, які відстоювали інтереси поміщиків, буржуазії та решти соціальних прошарків населення з оцінками, зробленими генералом О.Д. Нечволодовим. На підставі фінансових розрахунків, чітко викладених фактів і логічно дібраних аргументів він довів безсенсовість реформи і її катастрофічні наслідки для держави. З огляду на те, що наразі Україна прагне укріпити власну грошову одиницю й здолати інфляцію, дослідження О.Д. Нечволодова є актуальним.

Ключові слова: Російська імперія, фінансові реформи, грошова реформа, золотий монометалізм, О.Д. Нечволодов.

THE MONETARY REFORM OF 1895–1897 YEARS ON THE TERRITORY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE EVALUATIONS OF A.D. NECHVOLODOV

The estimates of the monetary reform of 1895–1897 as a component of financial reforms in the Russian Empire have been outlined. The reform envisaged the introduction of gold monometallism in the Russian Empire and influenced the level of devaluation of paper money, this reform was ambiguously perceived in the society. It was noted that this reform that received the most controversial estimates in the second half of the XIX – early XX century depending on the social affiliation of the authors. The purpose of this scientific intelligence is to analyze the work of General A.D. Nechvolodova «From ruin to abundance», which contains deep reflections on the subject of this reform and has not lost relevance until now. During the research methods of comparative analysis and historical retrospection have been used. Thanks to these methods, it was possible to compare the level of estimates of monetary reform in the writings of authors who defended the interests of the landlords, the bourgeoisie and other social strata of the population with the estimates made by General A.D. Nechvolodov. Based on financial calculations, clearly stated facts and logically selected arguments, he proved the meaninglessness of the reform and its catastrophic consequences for the state. Considering that now Ukraine is anxious for strengthening its own monetary unit and to overcome inflation, the A.D. Nechvolodov's researches are relevant nowadays.

Key words: *Russian Empire, financial reforms, monetary reform, gold monometallism, A.D. Nechvolodov.*

ДЕНЕЖНАЯ РЕФОРМА 1895–1897 ГОДОВ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ОЦЕНКАХ А.Д. НЕЧВОЛОДОВА

Освещены оценки денежной реформы 1895–1897 гг. как составляющей финансовых реформ в Российской империи. Реформа предусматривала введение в Российской империи золотого монометаллизма и повлияла на уровень девальвации бумажных денег, что не однозначно было воспринято в обществе. Показано, что именно эта реформа получила самые противоречивые оценки во второй половине XIX – в начале XX вв. в зависимости от социальной принадлежности авторов. Целью данного научного исследования является анализ книги генерала А.Д. Нечволодова «От разорения – к достатку», которая содержит глубокие размышления касательно названной реформы и не потеряла актуальности на сегодня. Во время исследования были использованы методы сравнительного анализа и исторической ретроспекции. Благодаря этим методам удалось сравнить уровень оценок денежной реформы в работах авторов, которые отстаивали интересы помещиков, буржуазии и других социальных слоев населения с оценками, сделанными генералом А.Д. Нечволодовым. На основании финансовых расчетов, четко изложенных фактов и логически построенных аргументов он доказал несостоятельность

реформы и катастрофические последствия для государства. Учитывая, что сегодня Украина пытается укрепить свою денежную единицу и борется с инфляцией, исследование А.Д. Нечволодова актуально.

Ключевые слова: *Российская империя, финансовые реформы, денежная реформа, золотой монометализм, А.Д. Нечволодов.*

Постановка проблеми. Наразі питання подолання інфляції є нагальним для більшості країн світу й Україна також знаходиться в пошуку засобів оптимізації національної валюти. У другій половині XIX ст. перед фінансистами вже стояла така задача, яка була реалізована шляхом проведення грошової реформи, остаточно втіленої у 1895–1897 рр. на теренах Російської імперії. Набутий досвід попередніми поколіннями державників може бути успішно використаний сучасниками, а кардинально протилежні оцінки урядових заходів, в частині стабілізації грошового курсу країни, здійснені фахівцями тих часів лише додають актуальності цій темі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження грошової реформи знаходяться в полі зору сучасних істориків, завдяки яким інтерес до неї не спадає. Серед найактивніших дописувачів варто назвати І.Л. Абрамову [1], В.Ю. Байбікова [2], А.В. Бугрова [3]. Сучасні науковці ставлять питання про те, а чи мала Росія інший вибір, ніж запровадження грошової реформи у тогочасному форматі. Однак, для усвідомлення ситуації найцікавішими є саме праці очевидців цієї реформи, оскільки з-поміж багатьох заходів по стабілізації фінансової системи Російської імперії, саме грошова викликала найбільші дискусії фахівців, які сперечалися стосовно доцільності її втілення.

Зважаючи на значну історіографію грошової реформи **ставимо за мету** проаналізувати науковий доробок генерала О.Д. Нечволодова, який не відстоював інтереси певних прошарків суспільства, а доводив, що реформа шкодила державним інтересам.

Виклад основного матеріалу дослідження. Саме в 1870-х рр. країни Європи почали масово переходити на золотий стандарт. Росія не була виключенням, що й спонукало її можновладців до активних дій. Державні діячі

усвідомили, що країна має обмежити емісію паперових рублів, поступово відмовитися від розрахунків сріблом та перейти на золотий стандарт [4].

Історіографія грошової реформи дає можливість виокремити два ключові її етапи зі значною перервою між ними: 1) 1862–1863 рр. – невдала спроба втілити реформу міністром фінансів М.Х. Рейтерном; 2) 1895–1897 рр. – реалізація реформи міністром фінансів С.Ю. Вітте.

Ставлення до грошової реформи публікували як безпосередньо її розробники, так і фахівці-фінансисти, історики, промисловці, редакції газет, представники громадськості. На оцінки реформи прямо впливала соціальна приналежність авторів, що надало історіографії особливого забарвлення. Фінансисти й історики, позитивно оцінюючи результати реформи вважали, що її вдалося провести передусім за рахунок збільшення податків, зниження зовнішнього державного боргу та прискореного експорту сировини. Середні прошарки населення ставилися до реформи упереджено, адже вона передбачала девальвацію паперових коштів. Тогочасна преса привертає увагу до питання недовіри населення до золотого карбованця, підкреслюючи небажання міняти рублі на золоті карбованці по встановленому державою курсу [6]. Поміщики категорично не сприйняли реформу, їм надто імпонувала девальвація рубля, як експортерам хліба, адже вони мали значні борги в цьому секторі [7]. Крупна буржуазія підтримала реформу, вбачаючи в золотому стандарті стабільність для розвитку бізнесу [8], [9].

Водночас, крім суто схвальних оцінок реформи 1895–1897 рр. та оцінок, забарвлених соціальним статусом авторів, в історіографії цього питання слід звернути увагу на працю генерала О.Д. Нечволодова з гострою критикою цієї реформи.

Здійснений ним глибокий аналіз ситуації вартий уваги і сучасних фахівців, адже О.Д. Нечволодов, як автор трактату «От разорения – к достатку» [10], навів низку надзвичайно обґрунтованих позицій стосовно катастрофічного впливу реформи на економіку країни. Якщо у значній кількості публікацій другої половини XIX ст. ми спостерігаємо різноманітні пропозиції як провести

реформу, як здійснити девальвацію паперового карбованця, як піти на поступки поміщикам чи крупній буржуазії, то його праця відбиває категоричну позицію автора із закликом за жодних обставин відмовитися від золотого монометалізму. Хронологічно верхня межа його дослідження охоплює початок ХХ ст. Він аналізує реформу, враховуючи її перші наслідки для країни, тому цей факт лише посилює значимість його дослідження. Враховуючи багатогранність постаті автора, його життєвий досвід, військову освіту й високий статус – зроблений ним аналіз грошової реформи дійсно може стати в нагоді сучасним аналітикам у фінансових питаннях.

Генерал О.Д. Нечволодов пише: «Згідно Найвищого Указу від 29 серпня 1897 р. у нас встановили грошову систему в золоті. Згідно якої паперові гроші (Державні кредитні білети) друкує Держбанк у суворо обмеженій кількості і під забезпечення золотом; сума золота, яким забезпечують паперові гроші повинна бути не менше половини загальної суми паперових грошей. Загалом в обігу знаходилося 600 млн. карбованців і їх мали забезпечити відповідно. Монетним статутом (Законом від 7 липня 1899 року) 1 крб. дорівнював 1/15 імперіала, тобто 17,424 чистого золота» [10, с. 3].

Надалі він розвиває думку наступним чином: «Із змісту нашої реформи видно, що для кожної емісії паперових грошей обов'язково потрібно відповідне збільшення золотого запасу хоча б 1:1. Це збільшення можливо досягнути п'ятьма способами: 1. Видобутком золота з надр. 2. Шляхом притоку золота з-за кордону, відповідно складаючи розрахунковий баланс на користь Росії. 3. Шляхом зовнішніх позик. 4. За рахунок золота, яке інвестують іноземці у промислові підприємства країни. 5. Шляхом «завоювання» для своїх товарів нових ринків і розширення тих що вже є» [10, с. 4].

Надалі автор аргументовано коментує кожен пункт і зауважує, що кількість золота, яке власне видобуває Росія, мізерна. Розрахунковий торгівельний баланс протягом 1897–1901 років був не на користь держави і становив у цей час 1 млрд 221 млн 700 тис. крб. [10, с. 5]. Водночас закордонні займи (позики) так розраховані, що відсотки за ними також сплачуються

золотом, отже це призводить лише до його відтоку з країни. Залучення іноземних капіталів призводить до використання іноземними інвесторами ресурсів та робочих рук, а потім зрештою до вивозу прибутків у золоті за кордон. Посилаючись на працю Генрі Джорджа «Прогрес і бідність» генерал підкреслює, що в тій місцевості, де працюють іноземні інвестори і де відбувається велике капіталістичне виробництво обов'язково знижується добробут людей і цілих регіонів. Цифри, наведені автором, вражають: «Іноземних капіталів інвестованих в підприємства Росії станом на 1 січня 1902 р. було 1.043.977.000 крб., а вони беруть участь у нашій заборгованості близько 5.800 млн. крб.; за 20 річний період Росія сплатила відсотків на іноземні капітали інвестовані в державні та приватні цінні папери промисловців близько 4.372 млн. крб. Якщо до цієї цифри додати витрати росіян за кордоном за 20 років 1.370 млн. крб., то виявиться що Росія протягом 1882–1901 рр. сплатила за кордон близько 5.740 млн. крб. або це становить близько 1/2 мільярдів франків. Таким чином, ми сплачуємо іноземцям данину яка дорівнює за величиною колосальній контрибуції, що сплачувала Франція переможниці Німеччині [О.Д. Нечволодов мав на увазі поразку Франції 1870 р. – уточнення авт.]. В останні два роки (1900 р. і 1901 р.) наші платежі іноземцям склали щорічно близько 380 млн. крб. ... Отже, за останні 5 років ми сплатимо іноземцям близько 5 1/2 мільярдів франків. Усіх дивувало, – пише дослідник, – де Франція змогла взяти стільки грошей і постає питання де ми будемо брати такі кошти для розрахунків за власними зобов'язаннями? Над цим слід замислитися. Без війни, без затрат, без людських жертв іноземці все більше й більше перемагають нас кожні 5–6 років, завдаючи нам фінансового розгрому, який відповідний розгрому Франції в 1870 році!» [10, с. 5].

О.Д. Нечволодов зазначає, що розширення нових ринків збуту товарів майже безперспективне, адже Росія вивозить товари сільського господарства, переважно хліб та напівфабрикати: ліс, нафту, метали на незначну суму 20 млн крб. в рік. Тож питання про приток золота в країну шляхом розширення ринків збуту абсурдне з причини неможливості конкуренції з англійською, німецькою,

французькою промисловістю та потужністю США, а спроби влади створити такий ринок в Китаї нищать наше сільське господарство яке дає хоч мінімальні прибутки [10, с. 5]. Як приклад, можна навести розбудову міста Дальняго за рахунок російських інвестицій, що призвело до мільярдних витрат і, вкупі з розбудовою Східно-Китайської залізниці та порто-франко в Манчжурії призвели до загибелі торгівлі на Сході, оскільки відкрили іноземцям і китайцям з моря легкий доступ до наших територій, а водночас іноземним товарам. Тож у цей час нам доводиться думати не про розширення старих чи освоєння нових ринків, а хоча б про те, як уберегти старі!» [10, с. 5]. Також автор пише, що станом на 17 травня 1906 р. Німеччина підняла мита на російські товари і домовленості 1894 р. перестали діяти. Зокрема, на жито, пшеницю, овес мито зросло на кожен пуд що ускладнює конкуренцію з Новим Світом, а також слід зважати на природні причини зменшення експорту російських товарів викликані посухою й неврожаєм 1905 р. в 26 губерніях Росії [10, с. 5–6].

Зрештою О.Д. Нечволодов гостро зауважив, що Росія в останні роки так прагнула збільшити експорт щоб хоч якось заробити золота, і дії стали схожі на те, що вона не продає, а розпродується. Він пише: «Ми вивозимо все: хліб, м'ясо, яйця, навіть землю й власне волосся» [10, с. 6], посилаючись на міністра Вишнеградського він зауважує, що той оцінював ситуацію так: «самі не доїмо, а вивеземо!» [10, с. 6]. О.Д. Нечволодов, критикуючи реформу підкреслив, що її підсумком стало пряме голодування населення, яке вживало «17–20 пудів хліба в рік, замість норми в 25 і це на тлі недоїдання м'ясних продуктів» [10, с. 6]. Зрештою все це призвело до масового незадоволення населення, його знесилення та хвороб, а на доказ правоти він наводить щорічні звіти Військового Міністерства, яке било на сполох, посилаючись на катастрофічне невиконання призову до Армії й виродження потужного колись народу.

Цікавим є і його аналіз світових тенденцій накопичення золотого запасу, він пише, що «увесь світовий запас золота приблизно дорівнює 10.000.000.000 долларам або 20.000.000.000 руб. Середній світовий щорічний видобуток золота із надр землі, який перетворюють на гроші, дорівнює 147.000.000 долларам, або

1,63% всього запасу золота. Отже 20 мільярдів руб. – стали б тією кількістю коштів, які є в обігу в тих країнах де запроваджена золота валюта, тобто кількість грошей визначається певним запасом золота, проте аби принцип ведення був ідеальним, то кожен випуск кредитних білетів був би забезпечений рівною кількістю золота. Однак, оскільки в усіх країнах, як і в Росії, після 29 серпня 1897 р. випуск паперових грошей дозволяється з певним відсотком відносно золотого запасу, то в дійсності в усіх країнах паперових грошей значно більше ніж на 20 млрд руб. Запас цих грошових знаків не відповідає потребам людства, тож уряди різних країн змушені позичати золото і сума державних боргів в 23 країнах де запроваджено золотий стандарт згідно даних: The Statesman's Year-Book опублікованих у 1904 р, на 1 січня 1903 року, становила 4.546.047.110 фунтів стерлінг., або 45 млрд. руб. золотом. Отже, ця сума в двічі перевищує наявність всього золота на Землі, а більша частина зобов'язань по цьому боргу знаходиться в портфелях банкірів (Ротшильдів, – уточнення авт.) – міжнародних торговців грошима» [10, с.7].

Він підкреслює, що ця реформа в Росії була запроваджена своєрідно, коли монарх був у Біловежі на полюванні і видав Іменний Указ Міністру Фінансів про реформу без попереднього її обговорення Державною Радою. Цей документ явно суперечив Указу 4 січня 1897 р., в якому монарх підкреслював необхідність розглянути реформу ретельно саме в Державній Раді. Так реформу впровадили поспіхом, а слідом за цим у квітні 1899 р. був поданий до розгляду проект монетного статуту, аналогічний проекту «Munzgesetz» 1873 р., який стосувався ваги монет, зображень на них, правил чеканки тощо [10, с. 15].

Отже, О.Д. Нечволодов робить логічний висновок про те, що будувати реформу, яка повинна слугувати для полегшення обміну реальних цінностей базуючись на вартості незмінної ціни золота, абсурдно внаслідок його дефіцитності як товару, оскільки його все життя доведеться позичати, за позики сплачувати відсотки також золотом, що лише посилить безнадійність ситуації. Збільшення цінностей, які потребують розрахунків золотом (товари, послуги тощо) зростає день у день, ніж його накопичення із надр землі. Як вважає автор,

усі ці претензії стосуються і срібла, єдиною перевагою якого є лише те, що його чеканка дозволяє більший випуск паперових грошей, бо еквівалент паперових грошей до срібла не такий жорсткий як при золотому стандарті, але срібно настільки важке і не зручне в банківській діяльності, що воно також не вихід із ситуації [10, с. 17]. Якщо відмовитися від цінних металів і не прив'язувати державу до них, то гроші втратять магічну силу і перетворяться на прості знаки обміну, які визначають співвідношення праці (як капіталу) та землі і результатів її виробництва, а «золоте ярмо» зникне. Гроші, як знаки обміну стануть власністю держави, її громадян, а не Ротшильдів, і лише так настане матеріальний добробут населення та зникне бідність [10, с. 40]. На підтримку своєї позиції він відшукав тезу К. Маркса, про яку ніхто не говорив, і яку ніде не оприлюднювали: «Гроші не можна купувати, адже вони не можуть бути товаром». О.Д. Нечволодов підкреслив, що К. Маркс це написав у Капіталі на сторінці 62 в примітках 46. І з часом, сам К. Маркс прозрів, коли усвідомив, як невелика купа мільйонерів здатна поставити на коліна цілі держави, прив'язавши їхні економіки до золотого стандарту.

Висновки. Підбиваючи підсумки вищевикладеному, зазначимо, дійсно саме грошова реформа окресленого періоду викликала значний інформаційний резонанс та була представлена змістовною історіографією, яка відбивала погляди найрізноманітніших верств населення. Якщо більшості праць другої половини XIX ст. притаманні емоційність та поверховість, викликані тим, що автори відстоювали інтереси конкретних соціальних прошарків, то дослідження О.Д. Нечволодова характеризується чіткою логікою викладу, значним фактичним матеріалом, чіткими математичними розрахунками й історичними паралелями, що робить його актуальним і в наш час.

Список використаних джерел та літератури

1. Абрамова И. Л. Из истории монетного дела. *Банковские услуги*. 2013. № 12. С. 34–37.
2. Байбиков В. Ю. Консерваторы и подготовка денежной реформы в России (1880–1890). *Деньги и кредит*. 2013. № 8. С. 68–74.
3. Бугров А. В. Золотой стандарт в России: выбор пути (1867–1897). *Деньги и кредит*. 2015. № 1. С. 59–67.

4. Дронов И. Е. Хлеб, золото, кредит: денежная реформа 1897 г. и ее консервативные критики. *Власть*. 2009. № 12. С. 149–151.
5. Гаупт О. Денежное обращение и монетная статистика больших государств. *Русское экономическое обозрение*. 1898. № 4. С. 1–10.
6. Гурьев А. Реформа денежного обращения. Санкт-Петербург, 1896. Ч. 2., Вып. 1. 268 с.
7. Евреинов В. А. Реформа денежного обращения. Санкт-Петербург, 1896. 82 с.
8. Кауфман И. И. Кредит, банки и денежное обращение. Санкт-Петербург, 1873. 620 с.
9. Лексис В. К вопросу о реформе денежного обращения: [письмо в редакцию]. *Биржевые ведомости*. 1896. 6 апр. [№ 95]. С. 3.
10. Нечволодов А. Д. От разорения к достатку. Санкт-Петербург: тип. штаба войск Гвардии и Петербург. воен. округа, 1906. URL : https://reosh.ru/wp-content/uploads/2014/03/nechvolodov_ot_razorenia.pdf (дата посещения : 01.09.2018).

References

1. Abramova, I. L. (2013). *Iz istorii monetnogo dela* [From the history of coinage]. *Bankovskiyе uslugi* [Banking services]. 12, 34–37. [in Russian].
2. Baybikov, V. Yu. (2013). *Konservatory i podgotovka denezhnoy reformy v Rossii (1880–1890)* [Conservatives and the preparation of monetary reform in Russia (1880–1890)]. *Dengi i kredit* [Money and credit]. 8, 68–74. [in Russian].
3. Bugrov, A. V. (2015). *Zolotoy standart v Rossii : vybor puti (1867–1897)*. [The Gold Standard in Russia : Choosing the Path (1867–1897)]. *Dengi i kredit* [Money and credit]. 1, 59–67. [in Russian].
4. Dronov, I. E. (2009). *Khleb. zoloto. kredit: denezhnaya reforma 1897 g. i eye konservativnyye kritiki* [Bread, gold, credit: monetary reform in 1897 and its conservative critics]. *Vlast* [Power]. 12, 149–151. [in Russian].
5. Gaup, O. (1898). *Denezhnoye obrashcheniye i monetnaya statistika bolshikh gosudarstv* [Money circulation and monetary statistics of large states]. *Russkoye ekonomicheskoye obozreniye* [Russian economic review] 4, 1–10. [in Russian].
6. Guryev, A. (1896). *Reforma denezhnogo obrashcheniya* [Reform of monetary circulation]. St. Petersburg, 2. 1. 268. [in Russian].
7. Evreinov, V. A. (1896). *Reforma denezhnogo obrashcheniya* [Currency reform]. St. Petersburg, 82. [in Russian].
8. Kaufman, I. I. (1873). *Kredit, banki i denezhnoye obrashcheniye* [Credit, banks and money circulation]. St. Petersburg, 620. [in Russian].
9. Leksis, V. (1896). *K voprosu o reforme denezhnogo obrashcheniya : [pismo v redaktsiyu]* [On the issue of monetary reform : [letter to the editor]]. *Birzhevyye vedomosti* [Stock statements]. April, 6. 95, 3. [in Russian].
10. Nechvolodov, A. D. (1906). *Ot razoreniya k dostatku* [From ruin to wealth]. St. Petersburg : tip. shtaba voysk Gvardii i Peterburg. voyen. okruga.

https://reosh.ru/wp-content/uploads/2014/03/nechvolodov_ot_razorenia.pdf (last
accessed : 01.09.2018).

Рецензент:

Шаравара Т.О., д.і.н., доц.

Надійшла до редакції 13.09.2018 р.